

CHATMAN, Seymour: PŘÍBĚH A DISKURS. Narativní struktura v literatuře a filmu. Brno : Host, 2008. 328 s.

Knih *Příběh a diskurs*. Narativní struktura v literatuře a filmu od Seymoura Chatmana vyšla prvýkrát v roku 1978. Odvtedy bola preložená do viacerých jazykov a mnohokrát vydaná. Slovenský čitateľ, ak nesiahol po origináli, sa s touto dnes už naratologickou klasikou môže oboznámiť prostredníctvom českého prekladu. Kniha vychádza ako 21. zväzok edície Teoretická knihovna vydavateľstva Host a po teoretických prácach N. Fryca či R. Ronenovej je ďalším krokom spoznávania svetovej literárnej vedy.

V kontexte súdobej americkej literárnej vedy sa autor hlási k tradícii literárnovedného uvažovania, reprezentovanej najmä prácami R. Welleka a A. Warrena; W. Bootha, ruských formalistov a francúzskych štrukturalistov. Preto neprekvapia teoretické afinity signalizované v úvodnej časti *Příběhu a diskursu*.

Základným východiskom Chatmanovho teoretického uvažovania je štrukturalizmus francúzskej proveniencie, hlavne časť zaoberajúca sa hĺbkovou štruktúrou naratívu. Je možné pozorovať značný vplyv R. Barthesa, T. Todorova, C. Bremonda alebo A. J. Greimasa, ktorí sa pokladajú za zakladateľov naratológie. Pri popise naratívneho času Chatman takmer bezo zmeny preberá Genettovo ponímanie časových vzťahov, výklad udalostí je silne ovplyvnený Barthesom. Francúzska naratológia zároveň poskytla sumárny model naratívnej štruktúry, a z nej autor preberá aj pojmový inventár. Európska inšpirácia je mierne modifikovaná použitím hjemslevovskej sémantiky, doplnená teóriou rečových aktov J. L. Austina a prepojená s boothovskou rétorikou fikcie.

*Příběh a diskurs* sám autor označuje za prácu syntetickú a sumarizačnú, ktorej cieľom bolo uviesť do domáceho amerického prostredia najnovšie poznatky francúzskeho štrukturalizmu a prepojiť ich s anglo-americkou tradíciou poznačenou najmä novokritickou tradíciou a historizmom.

V úvodnej kapitole Chatman vytyčuje metodologické východisko práce, ktoré spočíva v zavedení pojmovej dichotómie príbeh a diskurz. Príbeh predstavuje obsahovú zložku a tvoria ho udalosti (konanie a dianie) a existenty (postavy a prvky prostredia). Diskurz reprezentuje zložku výrazovú, čiže prostriedky, ktorými sa obsah vyjadruje a ktoré naratívny prenos umožňujú.

Dualistické odlišenie príbehu (čo je v naratíve zobrazené) od výrazovej zložky (akým spôsobom je to zobrazené) nie je Chatmanovým objavom. Autor preberá (a aj komentuje) dualistické systémy, ktoré mu boli inšpiračným vzorom a ktoré ďalej kreatívne rozvíja v duchu Hjemslevovej teórie znakov. Autorov vklad spočíva v uvažovaní o mediálnej nezávislosti. Pokúša sa zaviesť teoretický systém, ktorý nie je ovplyvnený podobou konkrétnej realizácie (verbálnej, vizuálnej, auditívnej a ich kombinácie). Preto formálnu úroveň (príbeh-a diskurz) doplní a rovnu substanciálnu, v ktorej sa jednotlivé príbehy realizujú.

Hoci v centre Chatmanovej pozornosti zostáva literatúra, transmediálnosť teórie otvorila priestor pre uvažovanie o naratíve v širších súvislostiach. Príklady z literatúry prevládajú, ale sú dopĺňané ukážkami z filmov, komiksov, baletu a podobne. Možno povedať, že Chatmanovi sa podarilo predložiť systematickú a všeobecne zameranú teóriu naratívu bez ohľadu na použité médium.

V druhej kapitole sa autor venuje udalostiam, resp. ich spájaniu do príbehu. Naratív sa skladá z obmedzeného počtu výpovedí, ktoré majú evokovať pocit kontinuity. Ostatné fikčné fakty (udalosti, rysy postáv, či zložky prostredia) sú implikované v podobe tzv. prapříbehu, ktorým autor rozumie súbor všetkých možných detailov evokovaných na základe bežných zákonov fyzického sveta. Tieto detaily si čitateľ v priebehu čítania postupne doplní, čím vytvára koherenciu postáv i prostredia. Podľa Chatmana ide o automatickú aktivitu ovplyvnenú normami reálneho sveta. Jadrom obsahovej zložky naratívu je kauzalita, ale nemusí byť jediným organizujúcim princípom udalostí. Na pomeno-

vane spájajúcich princípov, ktoré nie sú založené na tradičnej kauzalite navrhuje zaviesť nový termín „kontingencia“ spočívajúci v čitateľskej tendencii usúvzťažňovať aj veci rôznorodého charakteru.

Tretia kapitola je venovaná problematike postavy a prostredia. Autori doslovu Milan Orálek a Tomáš Kubíček, ako aj recenzenti knihy, sa pri hodnotení tejto kapitoly zhodujú v názore, že je istým vybočením z inak dôsledného dodržiavania štrukturalistických princípov. V kapitole o postave Chatman polemizuje so štrukturalistickým prístupom, ktorý postavu reflektuje ako funkciu rozprávania či textový činiteľ pevne ukotvený v štruktúre naratívu, čo je dôvod vylučujúci uvažovanie o postave ako ľudskom indivíduu.

Chatman sa opiera o polemickú prácu A. C. Bradleyho a taktiež využíva pojmy z oblasti psychológie osobnosti. Jeho teória o tendencii hľadať skryté súvislosti medzi vzdialenými predstavami ho priviedla k formulovaniu tézy o konvenčnej schopnosti čitateľa dosadiť si za postavy skutočné ľudské bytosti. Vychádza z názoru, že mnohé texty vedú čitateľov k úvahám o ďalšom osude postáv aj po skončení príbehu, čo je bežná čitateľská prax. Preto dehumanizácia postavy niektorých literárnovedných prístupov (napríklad štrukturalistického) vedie k ochudobneniu estetického zážitku. To je dôvod odvratu od štrukturalistického poňatia postavy. Príkladom sa k psychológii osobnosti G. W. Allporta a jeho definícii postavy ako súhrnu povahových rysov.

Ani Chatmanovi nejde o skutočnú psychologizáciu postavy, ale o akcentovanie postupov a myšlienkových pochodov, ktoré pri jej rekonštrukcii a interpretácii využívame. Teória postavy navrhnutá v knihe *Príběh a diskurs* zároveň predznamenáva spôsob, akým sa o postave začalo uvažovať v americkej naratológii (napr. Ronenová a jej teória možných svetov).

V štvrtej kapitole sa autor dostáva od príbehu k diskurzu. Ak pre prvú časť knihy zaoberajúcu sa obsahovou zložkou naratívu platilo, že autor vo väčšej či menšej miere preberá, modifikuje, komentuje iné teoretické systémy, v časti

o diskurze cítiť väčší osobný vklad a sám autor ho pokladá za vlastný záujem práce. V jej rámci sa venuje všetkým zložkám literárnej komunikácie, do ktorej radí reálneho autora, implikovaného autora, rozprávača, naratívneho adresáta, implikovaného čitateľa a reálneho čitateľa.

Výrazový plán charakterizuje ako súbor naratívnych výpovedí, kde výpoveď predstavuje základnú zložku formy výrazu, nezávislú od konkrétnej manifestácie. Dva druhy naratívnych výpovedí – procesuálne a statické – pretína iná dichotómia: či je daná výpoveď prezen-tovaná publiku priamo alebo je sprostredkovaná rozprávačom. Rozprávača definuje ako „spektrum možností sahajúci od vypravčůu nejméne slyšitelných k těm, kteří jsou slyšitelní nejvíce“ (s. 153). Ide teda o škálu možností od „maximálnej skrytosti“ po „maximálnu odkrytosť“. Preto na jednej strane pomyselnej línie stoja nerozprávané záznamy (čisté mimézisy) ako záporný pól rozprávačovej prítomnosti. Kladný pól (čisté diegézisy) predstavuje rozprávač, ktorý hovorí vlastným hlasom, používajúc zámeno „ja“.

Autor zároveň poukazuje na potrebu terminologického odlíšenia pojmov hlas a hľadisko – termínov silne poznačených dvojznačnosťou a nejasnosťou. Pri hľadisku vymedzuje tri významy: doslovný (percepčné hľadisko), prenesený (konceptuálne) a transponovaný (záujmové). Takéto odlíšenie umožňuje, že hľadisko môže označovať nielen konanie, ale i pasívny stav. Chatman pri problematike rozprávača rešpektuje delenie do dvoch oblastí: oblasti hlasu a oblasti pohľadu tak, ako s tým prišiel G. Genette, no jeho ponímanie Chatman rozširuje o špecifikáciu spôsobov a na rozdiel od Genetta, presúva otázku hľadiska smerom k rovine príbehu, čo súvisí s poňatím rozprávača ako osoby.

Rozhodujúci rozdiel medzi hľadiskom a naratívnym hlasom teda vidí v tom, že hľadisko je fyzické miesto, ideologická situácia alebo praktická životná orientácia. Naproti tomu hlas označuje reč alebo iný explicitný prostriedok, prostredníctvom ktorého sú publiku sprostredkované udalosti a existenty. Preto sa hľadisko

vždy nachádza uprostred príbehu a hlas mimo neho – v diskurze.

Napriek skromnosti autora, ktorý knihu prezentuje len ako sumár doterajších poznatkov, mu nemožno uprieť vlastný teoretický vklad. Prínos spočíva najmä v myšlienke mediálnej nezávislosti, ktorá poskytna priestor uvažovať o naratíve v širších súvislostiach. Ďalším je pojmové uchopenie a spresňovanie toho, čo väčšina z nás pri čítaní kníh nevedomky robí, či ozrejmovanie tradične zaužívaných pojmov ako napríklad prúd vedomia či vnútorný hlas. Nejde teda o prevratne novú teóriu rozprávania. Aj napriek deklarovanému charakteru sumarizačnej knihy, či príručky slúžiacej na orientáciu v nara-

tologickej problematike, ju aj po tridsiatich rokoch od prvého vydania možno pokladať za veľmi inšpiratívne čítanie.

Autor svoje intermedialne založené uvažovanie o naratíve a fikčnej rétorike rozpracováva vo svojej druhej knihe *Coming to Terms. The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*, ktorú napísal v roku 1990 (v českom preklade vyšla pod názvom *Dohodnuté termíny*; 2002). Tu do značnej miery reviduje riešenia navrhnuté v *Príběhu a diskursu*. Ide najmä o problematiku literárneho a filmového rozprávača, implikovaného autora a hľadiska.

Miriám Suchánková